

KINGA LISOWSKA
ORCID: 0000-0002-8404-4363
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

DOI: 10.17460/PHO_2020.1_2.08

GIMNAZJUM IM. KS. JANA DŁUGOSZA WE WŁOCŁAWKU (1916–1939). WYBRANE ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI

WPROWADZENIE

Włocławek oraz diecezja włocławska po II rozbiorze Polski zostały przyłączone do zaboru pruskiego, a po Kongresie Wiedeńskim miasto wraz z częścią Kujaw weszło w skład Królestwa Polskiego (Gruszczyńska, 1999, s. 393). W wyniku zabiegów władz rosyjskich w 1818 roku na mocy bulli *Ex imposita Nobis* diecezję włocławską połączono z diecezją kujawsko-kaliską, tworząc tym samym największe biskupstwo w Królestwie Polskim. Następnie podczas I wojny światowej tereny te znalazły się pod okupacją niemiecką. W 1918 roku powróciły w granice II Rzeczypospolitej Polskiej, wówczas Włocławek był największym ośrodkiem województwa warszawskiego. Jednocześnie – w myśl konkordatu zawartego w 1925 roku między Stolicą Apostolską a Polską – doszło do nowego podziału metropolii i diecezji polskich. Na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* przywrócono nazwę diecezji włocławskiej (Frątczak, 1999, s. 570–571).

W takiej rzeczywistości politycznej rozwijało się także szkolnictwo polskie, w tym katolickie prywatne placówki oświatowe. Wśród nich znalazło się Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku, które w 20-leciu międzywojennym stało się jedną z najlepszych szkół prywatnych, odznaczającą się wysokim poziomem nauczania, kształcącą polską młodzież katolicką przede wszystkim z terenu diecezji kujawsko-kaliskiej (włocławskiej). Gimnazjum działało w latach 1916–1939 i wznowiło pracę po II wojnie światowej, prowadząc edukację młodzieży męskiej do 1949 roku.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wybranych aspektów funkcjonowania Gimnazjum im. ks. J. Długosza we Włocławku w latach 1916–1939,

z uwzględnieniem przemian instytucjonalnych oraz charakterystyki kadry i społeczności uczniowskiej. Przedstawiono podstawowe działania w zakresie wychowawczym, w tym obraz życia religijnego uczniów oraz specyfikę współpracy placówki z rodzicami i opiekunami. Do opracowania tak przyjętej problematyki wykorzystano materiały archiwalne zgromadzone w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku i w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy oraz opracowania naukowe traktujące o dziejach szkoły w latach 1916–1949.

Artykuł stanowi uzupełnienie dotychczasowego stanu badań nad dziejami Gimnazjum o nieanalizowane treści znajdujące się w: a) dokumentach przekazanych w formie spuścizn archiwalnych przez kadrę placówki i ich spadkobierców oraz Kurię Diecezji Włocławskiej po 2000 roku do Archiwum Diecezjalnego we Włocławku; b) dokumentach do tej pory stanowiących *luzy w teczkach*¹ (Ryszewski, 1997, s. 9) w zespole *Akta Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego* w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy.

GIMNAZJUM – INSTYTUCJA

Inicjatorem i pomysłodawcą założenia Gimnazjum im. ks. J. Długosza we Włocławku był biskup kujawsko-kaliski (włocławski) Stanisław Zdzitowiecki. Jego zdaniem tego typu placówka miała pomóc w walce z laicyzacją i ateizacją życia społecznego diecezji (Morawski, 1933, s. 323). Wzór programowy i organizacyjny dla planowanej szkoły widział on w gimnazjum wyznaniowym św. Katarzyny w Petersburgu, prowadzonym przez Stefana Cybulskiego. Władze rosyjskie były jednak przeciwnie powstaniu szkoły. Jej działalność umożliwiły dopiero – podczas I wojny światowej – okupacyjne władze niemieckie. Mimo dużego nacisku gospodarczego Niemcy stosowali liberalizację życia kulturalnego i społecznego, w tym oświatowego, dążąc do uzyskania poparcia Polaków stanowiącego jeden z czynników prowadzących do stałego opanowania ziemi włocławskiej. Wydane 24 sierpnia 1915 roku *Rozporządzenie o organizacji szkolnictwa polskiego* podporządkowywało im: działalność edukacyjną, zatrudnianie nauczycieli i funkcjonowanie placówek edukacyjnych (Mietz i in., 1995, s. 16).

Dzięki dalszym staraniom biskupa włocławskiego 2 września 1916 roku swoją działalność rozpoczęło Gimnazjum im. ks. Jana Długosza. Na początku nauczano w nim w klasie wstępnej oraz w czterech kolejnych klasach. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę i przyłączeniu terenów Włocławka do Polski co roku dodawano po jednej klasie wyższej, a w 1920 roku w siedmiu klasach uczyło się 400 uczniów, natomiast trzy klasy młodsze miały oddziały równoległe. Przy gimnazjum funkcjonowała dodatkowo bursa z przeznaczeniem na 30 osób. Niestety podczas najazdu bolszewickiego na Włocławek w 1920 roku pałac został

¹ Termin odnosi się do materiałów archiwalnych nieuporządkowanych zgodnie z przyjętą zasadą organiczności zespołu archiwalnego, stanowiącego całość dokumentacji zgromadzonej przez jednego, ustrojowo odrębnego twórcę lub osobę fizyczną.

spalony, a wraz z nim wszystkie pomieszczenia i sprzęty szkolne. Wówczas placówkę przeniesiono do budynku po dawnej sufraganii. Od 1923 roku gimnazjum stanowiło ośrodek kształcący na prawach państwowych. W związku z tym już w 1925 roku dziesięciu wychowanków przystąpiło do egzaminu maturalnego. W 1928 roku siedzibę szkoły przeniesiono do nowego gmachu przy ul. Łęskiej. Gimnazjum było wówczas szkołą katolicką prywatną o kierunku humanistycznym, opłacaną z funduszu Kurii Diecezjalnej we Włocławku i wpłat uczniowskich (Morawski, 1933, s. 323).

Na mocy ustawy *O ustroju szkolnym* z dnia 11 marca 1932 roku oraz orzeczenia z dnia 12 kwietnia 1933 roku klasy niższe gimnazjum przemianowano na trzy placówki: 6-klasową Męską Szkołę Powszechną im. ks. Jana Długosza, Prywatne Gimnazjum Męskie im. ks. Jana Długosza i Prywatne Liceum Ogólnokształcące im. ks. Jana Długosza (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 2; ADW, AGJDług, sygn. 6, s. 1). W ten sposób zakład funkcjonował pod nadzorem Kurii Diecezji Włocławskiej w niezmienionej formie do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku. Wychowankom udostępniono nowoczesny jak tamte czasy internat z kanalizacją i centralnym ogrzewaniem, sale rekreacyjne z pijalnicami artezjejskimi, kort tenisowy, boisko szkolne oraz bibliotekę z czytelnią. Ponadto władze szkoły szczyły się harmonijnie zaplanowanym układem pomieszczeń, sal lekcyjnych, rozplanowaniem klatek schodowych oraz dobozem odpowiedniego sprzętu i malowideł ściennych. Założenia organizacyjne i urbanistyczne miały pomóc w *wychowaniu sprawnego fizycznie i umysłowo, kulturalnego i społecznego Polaka-chrześcijanina* (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 4).

KADRA PEDAGOGICZNA

W omawianym okresie w skład kadry pedagogicznej szkoły wchodził: dyrektor, inspektor, prefekt, nauczyciele przedmiotowi, wychowawcy, kierownik internatu oraz wychowawcy w internacie. W gimnazjum nauczało około 17–20 nauczycieli, w tym zawsze trzech księży. Na stałe zatrudniano również dentystę i lekarza (APB, KOSzP, sygn. 3230/261). O wyborze grona pedagogicznego w pierwszej kolejności decydował biskup S. Zdzitowiecki, a następnie, po jego śmierci, Kuria Diecezjalna we Włocławku (będąca właścicielem szkoły), w imieniu której występował dyrektor gimnazjum.

Pierwszym dyrektorem szkoły został Seweryn Stanisław Brzozowski, a następnie w 1919 roku ks. dr Wacław Kwarciański. W 1920 roku powołano także zarząd placówki złożony z dyrektora ks. Rudolfa Filipskiego i inspektora ks. Karola Makowskiego. W roku szkolnym 1923/1924 skład zarządu uległ zmianie – wówczas na czele gimnazjum stanął ks. Franciszek Zieliński, a inspektorem mianowano ks. Piotra Zwierza. W latach 1926–1931 dyrektorem był ks. Apolinary Leśniewski, a do wybuchu II wojny światowej szkołą zarządzali ks. Mieczysław Chwiłowicz wraz z inspektorem Ignacym Duczmalem (APB, KOSzP sygn. 6/456/5).

Dużą część pedagogów zakładu stanowili absolwenci uniwersytetów: Jagiellońskiego, Sorbony, Dorpatu, Liege i w późniejszym okresie 20-lecia międzywojennego – Warszawskiego. W roku szkolnym 1926/1927 ich liczba wynosiła 13, a w 1936/1937 – 16. W omawianym okresie pracowali także nauczyciele z wyższym wykształceniem politechnicznym i artystycznym. W latach 1926–1939 nauczało jedynie dwóch pedagogów po seminarium duchownym oraz po jednym po: seminarium nauczycielskim, konwersatorium i kursie przygotowawczym (APB, KOSzP sygn. 6/456/5).

Kadra szkoły tworzyła Radę Pedagogiczną, która decydowała o warunkach naboru chłopców oraz oceniała postępy i zachowanie uczniów i promowała ich do następnych klas. Od 1931 roku funkcjonowały przy niej trzy stałe komisje: humanistyczna, matematyczno-przyrodnicza i wychowania fizycznego, odpowiadające za realizację planu dydaktycznego. W kolejnym roku wprowadzono także komisję finansową nadzorującą budżet placówki, w tym udzielanie ulg w opłatach chesnego. Rada powoływała także komisje doraźne, zajmujące się określonymi zadaniami jak: opracowaniem regulaminu dla wychowawców, zorganizowaniem sklepiku szkolnego, projektem mundurków szkolnych, organizacją wychowania społecznego (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 19). Po reorganizacji placówki w 1933 roku każda ze szkół zakładu powołała własną radę (*Zakład im. K. J. Długosza we Włocławku. Sprawozdania w XXII rocznicę*, 1938, s. 189).

CHARAKTERYSTYKA GRUPY UCZNIOWSKIEJ

Wychowankami placówki w 20-leciu międzywojennym byli uczniowie pochodzenia polskiego, wyznania katolickiego, choć w roku szkolnym 1918/1919 zdarzył się wyjątek, kiedy to do szkoły przyjęto dwóch uczniów wyznania protestanckiego (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 9), a w 1926/1927 takich uczniów było już pięciu (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 64). Społeczność stanowili chłopcy w wieku od 7 do 23 lat, którzy zamieszkiwali w: domach rodzinnych, u krewnych, na stancjach i w internacie/bursie szkolnej. Do 1926 roku w zasadzie tyle samo podopiecznych przebywało w domach rodzinnych co na stancjach. Po 1926 przeważała liczba wychowanków pozostających u rodziców. W roku szkolnym 1926/1927 aż 121 uczniów jako miejsce urodzenia wskazywało województwo warszawskie, a tylko 68 uczniów Włocławek. Zdarzali się też wychowankowie urodzeni za granicą, np. w Ameryce oraz nierzadko na terenie Rosji (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 65).

Status ekonomiczny podopiecznych zależny był od profesji ich rodziców czy też opiekunów prawnych. W pierwszych latach powojennych większość uczniów stanowili synowie drobnych gospodarzy rolnych, a drugą co do wielkości grupą byli chłopcy z rodzin rzemieślniczych. Wśród wychowanków znajdowała się także młodzież z rodzin: kupieckich, robotniczych, urzędników państwowych, oficjalistów, wolnych zawodów (lekarze i adwokaci) oraz

w niewielkim stopniu z rodzin właścicieli dóbr ziemskich i nieruchomości miejskich (*Zakład...*, 1938, s. 177). Po 1926 roku znacznie wzrosła liczba synów urzędników państwowych, podczas gdy główny trzon społeczności stanowili chłopcy, których rodzice trudnili się rolnictwem lub rzemiosłem (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 60).

Statystyka Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku. Zawód rodziców uczniów w latach 1918–1937

Lp.	Rodzaj profesji rodziców	Okres 1918–1926	Okres 1926–1937
1.	właściciele dóbr ziemskich	7	16
2.	drobni rolnicy	86	64
3.	właściciele nieruchomości miejskich	6	7
4.	zawody wolne	10	9
5.	urzędnicy państwowi	22	49
6.	oficjaliści	22	25
7.	przemysłowcy i kupcy	21	18
8.	rzemieślnicy	67	43
9.	robotnicy	15	15

Źródło: opracowanie własne w oparciu o: ADW, AGJDług a, sygn. 52.

Po 1937 roku wśród społeczności uczniowskiej wyróżniano już synów: dzierżawców powyżej 50 ha, poniżej 50 ha, przedsiębiorców mniejszych: przedsiębiorców większych, robotników zróżnicowanych ze względu na przedsiębiorstwa sektora prywatnego i państwowego oraz w ten sam sposób sklasyfikowanych urzędników. W gimnazjum stosunek procentowy przedstawiał się następująco: 21% synów mieszczan, 9% – bogatych chłopów i aż 16% dzieci przedsiębiorców. Do liceum uczęszczali też synowie ziemian (27%) oraz urzędników (22%) (*Zakład...*, 1938, s. 177).

ŻYCIE RELIGIJNE WYCHOWANKÓW

Nad całokształtem procesu wychowania religijnego w placówce czuwali ojcowie prefekci. Wyznaniowy charakter szkoły określał statut szkolny, na mocy którego właściciel – Kuria Diecezjalna we Włocławku dążyła do wychowania Polaka-katolika. Wychowanie religijne korespondowało z edukacją religijną, w ramach której podejmowano współpracę na polu takich przedmiotów, jak: religia, historia, geografia i język polski. Świadczą o tym słowa zapisane w jednym z roczników szkolnych *Gimnazjum biskupie im. Długosza nie przyjmując wcale Żydów, posiada z wyjątkiem paru protestantów młodzież wyłącznie katolicką. Ponieważ szkoła ma kierunek nie tylko narodowy, ale i wybitnie katolicki*,

uczniowie urabiają się stopniowo na wiernych synów Kościoła i Ojczyzny (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 78).

Wychowanie religijne wnikało we wszystkie sfery życia podopiecznych gimnazjum. Życie duchowe uczniów ułatwiało funkcjonowanie w placówce kaplicy, która pozwalała przede wszystkim na częstą adorację Najświętszego Sakramentu (ADW, AGJDług, sygn. 8). W każdą niedzielę i święta wychowankowie wraz z nauczycielami uczestniczyli we mszach św. odprawianych w katedrze wrocławskiej lub w kościele farnym św. Jana Chrzciciela. Kazania opracowywali księża prefekci, biorąc pod uwagę trzy dziedziny: dogmatyczną, moralną i liturgiczną (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 84–85) oraz podstawowe wytyczne planu wychowawczego szkoły (ADW, AGJDług, sygn. 13).

Wychowankowie zobowiązani byli do przystępowania cztery razy w roku do sakramentu spowiedzi: w pierwszym miesiącu po wakacjach; przed feriami Bożego Narodzenia; w okresie Wielkanocnym po rekolekcjach oraz przed wakacjami w miesiącu czerwcu. Powinność tą wykonywała większość młodzieży (aż 70% społeczności uczniowskiej), która przystępowała także do komunii św. w każdy pierwszy piątek miesiąca (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 83–85).

Co roku organizowano dla podopiecznych także rekolekcje, które prowadzili księża prefekci. Zwyczajowo stosowano ten sam układ treści i form pracy duchowo-moralnej. Uczniowie przed każdym dniem rekolekcyjnym zbierali się na placu pod budynkiem gimnazjum i wspólnie udawali się do miejsca, w którym w danym momencie odbywały się nauczania. W 20-leciu międzywojennym realizowano rekolekcje 4-dniowe (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 30–32).

Do rytuałów rocznych należało również uczestnictwo wychowanków gimnazjum w obchodach dnia patrona młodzieży – św. Stanisława Kostki, dnia 16 listopada. W tym dniu przedstawiciele wszystkich szkół wrocławskich uczestniczyli we mszy św. odprawianej w katedrze we Wrocławku. W roku szkolnym 1926/1927 odbyły się też uroczystości z okazji 200-lecia kanonizacji św. S. Kostki. W związku z tym uczniowie wzięli udział w tygodniowych nabożeństwach z kazaniem ku czci świętego. Msze te składały się z: pieśni do św. Stanisława, kazania ks. prefekta, tzw. cyklu 8 błogosławieństw, modlitwy do św. Stanisława, suplikacji *Święty Boże* oraz błogosławieństwa Przenajświętszym Sakramentem. Zwieńczeniem uroczystości jubileuszowych była msza św. odprawiona w katedrze wrocławskiej przez biskupa Wojciecha Stanisława Owczarka oraz akademie urządzona wspólnie przez wszystkie szkoły średnie działające we Wrocławku (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 47–48).

Wychowankowie placówki odbywali także pielgrzymki do miejsc świętych. Szczególne znaczenie miało to dla maturzystów, którzy w trakcie peregrynacji modlili się o pomyślne zakończenie nauki bądź też dziękowali za pozytywne wyniki matur. Najczęściej udawano się na Jasną Górę i do Skąpego. W rytuałach religijnych mieścił się także obowiązek uczestnictwa we wszystkich świętach kościelnych, w tym procesji Bożego Ciała oraz w pogrzebach księży diecezji wrocławskiej i profesorów gimnazjum (ADW, AGJDług a, sygn. 52).

ODCZYTY DLA UCZNIÓW

Odczyty organizowano w sali gimnastycznej placówki lub w sali należącej do Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Udział młodzieży w tego typu przedsięwzięciach formalnie nie był obowiązkowy, jednak kadra pedagogiczna stale podkreślała potrzebę rozwoju intelektualnego młodego człowieka poprzez różnego rodzaju zajęcia, w tym właśnie aktywne uczestnictwo w prelekcjach tematycznych. Wśród tematów wystąpień można wymienić następujące grupy tematyczne: zdrowotne, bieżące kwestie społeczne, polityczne, gospodarcze, historyczne, moralne oraz wiedza i nauka.

W trakcie odczytów o problematyce zdrowotnej poruszano przede wszystkim kwestie chorób, które ówczesnie dotykały dużą część populacji, jak wspomniana już gruźlica, którą odkryto pod koniec XIX w. Uświadamiano uczniów na temat sposobów przenoszenia zarazków oraz o potrzebie przestrzegania prawidłowej higieny zapobiegającej rozprzestrzenianiu się choroby. Relacjonowano także wychowankom proces leczenia gruźlicy, podejmowany w tym czasie w sanatoriach. Władze placówki nakazywały co roku szczegółowe sprawdzania uczniów pod kątem zagrożenia chorobą gruźlicy. Starano się również w jak największym stopniu zniechęcić młodzież do palenia papierosów, przedstawiając negatywne skutki tego procederu, zwłaszcza w rozwoju młodych organizmów (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 27).

W kwestiach bieżących skupiano się na przemianach społecznych, politycznych i ustrojowych, jakie przyniosła I wojna światowa oraz kolejne lata okresu 20-lecia międzywojennego. Referowano o doktrynie *socjalistycznej Żyda Marksa, która rozwinęła się w bolszewickiej Rosji i krzyżackich Niemczech, a ostatnio przenosi się do odradzającej Polski* (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 25–26). Podkreślano przy tym potrzebę pielęgnowania ideałów katolickich i narodowych w myśl hasła: *Bóg, Wiara i Ojczyzna*, kojarzonego z insurekcją kościuszkowską. Odnoszono się także do wydarzeń I wojny światowej i jej skutków. Podkreślano ucisk ze strony *krzyżackich Niemców* oraz wskazywano na łamanie przez nich konwencji genewskiej i konferencji w Hadze (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 25–26). Przy tematach, które dotyczyły wiedzy specjalistycznej, jak np. uzbrojenie wojsk, strategię działań wojennych oraz znaczenie lotnictwa w czasie poszczególnych okresów kampanii zbrojnych, decydowano się na zapraszanie osób posiadających umiejętności praktyczne – pilotów czy dowódców jednostek wojskowych (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 26). Korzystano także z uprzejmości członków Towarzystwa Krajoznawczego i zapraszano do placówki geografów, botaników i podróżników. Goście opowiadali o swoich podróżach, faunie, florze i zwyczajach panujących w egzotycznych krajach (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 28).

Wydarzenia historyczne (np. powstanie kościuszkowskie, tło uchwalenia Konstytucji 3 maja) relacjonowano z wielkim zapałem i podkreślano ich ogromne znaczenie dla funkcjonowania ówczesnego państwa polskiego doby 20-lecia międzywojennego. Zwracano również uwagę na wątki filozoficzne

związane z Grecją, Chinami i Egiptem (ADW, AGJDług b, sygn. 20, s. 60; ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 30).

W zakresie moralnym w wygłaszanych referatach dominowało podejście chrystocentryczne. Zakładano bowiem, że młodzież powinna podążać za czynami Chrystusa i na ich przykładzie manifestować własne przekonania katolicko-narodowe. Uczeń miał być wzorem do naśladowania, jako Polak-katolik dążący do samokształcenia i samorealizacji poprzez wyrobienie silnej woli i charakteru. Warto podkreślić, że etyka – zdaniem zapraszanych prelegentów – miała ścisły związek z religią (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 5).

W aspekcie wiedzy i nauki wspomniani prelegenci, związani przede wszystkim ze środowiskiem pedagogów wrocławskich, podkreślali szczególną potrzebę dbania o język polski, który w wyniku wojen i zaborów uległ nieodpowiednim przekształceniom lub/i został zniekształcony przez inne języki. W kontekście dbania o poprawną polszczyznę upatrywano także motywowania młodzieży do ciągłego rozwoju umysłowego i dbania o równowagę psychiczną (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 27).

ORGANIZACJE UCZNIOWSKIE

W latach 1917–1939 w szkole funkcjonowało 11 organizacji uczniowskich, które – na podstawie przygotowanych przez wychowanków statutów – powołała Rada Pedagogiczna. Pracę każdej z nich nadzorował wyznaczony przez Radę opiekun-kurator (ADW, AGJDług, sygn. 13).

Do końca roku 1918 swoją działalność rozpoczęła Sodaliczka Mariańska (42–50 osób), której członkowie pielęgnowali w sobie miłość do Matki Bożej. Natomiast w trakcie cyklicznych *wieczornic mariańskich* zajmowali się zbieraniem datków na różnego rodzaju cele szkolne, np. doposażenie biblioteki i czytelnicy (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 50).

W tym samym okresie tzw. *Niezłomni* prowadzili bibliotekę, organizowali odczyty tematyczne wygłaszane przez uczniów oraz dyskusje, w których brali udział wychowankowie i profesorowie placówki. Mówiono o zagadnieniach dotyczących pilności i wytrwałości w nauce, o potrzebie ciągłej pracy nad własną moralnością i samokształceniem.

Organizacja *Niezłomnych* skupiała w swych szeregach przede wszystkim wychowanków najstarszych klas interesujących się rozwojem naukowym w różnych dziedzinach oraz propagujących potrzebę ciągłego doskonalenia umysłu. *Niezłomni* swoje rozważania nad edukacją młodego człowieka prowadzili w myśl hasła: *Bóg, Ojczyzna, Nauka* (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 51).

Jednocześnie uczniowie utworzyli kasę oszczędnościową, propagując tym samym odpowiednie gospodarowanie środkami finansowymi, oraz sklepik uczniowski, w którym sprzedawano i kupowano używane książki, a uzyskany w ten sposób dochód przeznaczano na pomoc koleżeńską (APB, KOSzP, sygn. 3230/387; APB, KOSzP, sygn. 3230/646).

Od 1918 do 1926 roku w placówce wydawano pismo szkolne *Wici* prowadzone przez członków koła filaretów, którzy organizowali także dyskusje na temat przeczytanych dzieł oraz bieżących wydarzeń szkolnych, narodowych i ogólnoludzkich. Podejmowane zagadnienia oscylowały wokół podstawowych haseł filareckich: *Ojczyzna, Nauka, Cnota* (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 43).

Natomiast w roku szkolnym 1918/1919 założono koło sportowe, kółko literackie, chór szkolny oraz trzy orkiestry: dętą, smyczkową i mandolinistów. Chór oraz orkiestry brały czynny udział w uroczystościach narodowych, kościelnych, szkolnych oraz pogrzebach osób związanych z gimnazjum. Do najczęściej wykonywanych przez nich utworów należały m.in: *Ave Maria, Hymn do Bogarodzicy*, ofertorium *Dobry Jezu, Boże coś Polskę, Z dymem pożarów, Jeszcze Polska nie zginęła, Rota*, marsze *Strzelców z 1863 r., Biskupiaków i Bieliniaków*, walc *Młodzieży*; mazur *Hu, ha* oraz *Wojenka*. Na przełomie lat 1926/1927 dołączyła do nich również orkiestra symfonistów (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 43).

W szkole działało także Koło Historyczno-Krajoznawcze im. Wincentego Pola (od 1925 roku), którego członkowie zajmowali się organizacją uroczystości historycznych, odczytów z zakresu historii i gospodarki Polski, a od 1933 roku prowadzili Szkolną Izbę Pamięci. Uczestniczyli także w życiu centralnej siedziby Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie i krzewili miłość do kraju, regionu, najbliższej okolicy oraz folkloru. Za ich pośrednictwem szkoła prenumerowała: *Orli lot, Kwartalnik historyczny* oraz *Z otchłani wieków* (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 43–44).

KONFERENCJE Z RODZICAMI

Spotkania z rodzicami lub z opiekunami wychowanków gimnazjum odbywały się trzy razy w roku. Po 1925 roku zapraszano na nie również właściciele stacji, na których zamieszkiwali podopieczni placówki. Konferencjom organizowanym po sumie przewodniczył dyrektor szkoły bądź inspektor, wspierany przez nauczycieli wychowawców. Na koniec 1925 roku dyrekcja gimnazjum wprowadziła obowiązek ściślejszego kontaktu rodziców ze szkołą. Częściej niż do tej pory informowano ich o postępach w kształceniu, a także o zachowaniu podopiecznych. W tym celu wprowadzono bardziej złożone (nowoczesne) dzienniki lekcyjne. Władze placówki wychodziły bowiem z założenia, że tylko i wyłącznie poprzez zbieżne cele szkoły i domu rodzinnego można doprowadzić do pożądanego efektu wychowania – wykształcenia inteligencji katolickiej. W roku szkolnym 1926/1927 zdecydowano się na konferencje Rady Pedagogicznej organizowane w każdą niedzielę, po nabożeństwie szkolnym. Wraz z przemianami ustrojowymi szkolnictwa (1930 roku) wprowadzono również spotkania półkresowe i okresowe.

W latach 1933–1939 dążono do współodpowiedzialności wychowawczej rodziców w realizacji planu rozwoju moralnego oraz do podejmowania przez nich konkretnych zadań. Od 1936 roku w placówce organizowano tzw. konferencje

klasowe. Rodzice zobowiązani byli do uczestnictwa w tego typu przedsięwzięciach co 6 tygodni (*Zakład...*, 1938, s. 108).

W tym samym czasie większy nacisk położono także na zadania wychowawcze rodziców i podejmowanie przez nich wspólnego wysiłku w procesie wychowania przyszłej inteligencji. Dlatego też w ramach półokresowych i okresowych zebrań zajęto się przede wszystkim następującą problematyką: rolą pamięci w postępowaniu i nauce, fazami rozwoju psychicznego dziecka, higieną życia codziennego, propagowaniem czytelnictwa wśród młodzieży szkolnej, zagadnieniami seksualnymi związanymi z uświadomieniem płciowym, wychowaniem obywatelsko-państwowym, rolą matki w rozwoju uczuć religijnych dziecka, wychowania duchowego, wskazaniem do kąpielii rzecznych i morskich, organizacją kolonii wakacyjnych i przystosowaniem placówki do nowego ustroju szkolnictwa (*Zakład...*, 1938, s. 108).

UROCZYSTE OBCHODY I SPOTKANIA TOWARZYSKIE SPOŁECZNOŚCI SZKOLNEJ

W placówce cyklicznie organizowano akademie szkolne, koncerty religijne, popisy na zakończenie roku szkolnego oraz wielkie loterie fantowe. Zapraszano na nie biskupów, biskupów sufraganów, prezydenta miasta, prezesa rady miejskiej, starostę oraz innych oficjeli świeckich i przedstawicieli środowiska duchownego, rodziców, właścicieli stancji i uczniów innych placówek szkolnych. Pieniądze zebrane z biletów przeznaczano najczęściej na pomoc dla potrzebującej Polonii, np. we Lwowie, oraz na doposażenie placówki i uczniów o niskim statusie materialnym (ADW, AGJDług b, sygn. 52; ADW, AGJDług c, sygn. 52).

Do typowych przedsięwzięć w 20-leciu międzywojennym należała *Wieczornica ku czci Jana Długosza* – patrona szkoły. Organizowano ją zazwyczaj w grudniu każdego roku szkolnego. Uroczystości towarzyszyły występy chóru oraz orkiestry funkcyjnych w gimnazjum (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 27).

W latach 1918–1926 w placówce odbywały się tzw. wieczory patriotyczne, które upamiętniały wydarzenia powstania listopadowego. Uświetniały je występy chóru gimnazjalnego, orkiestry, deklamacje uczniów oraz odczyty historyczne. Bardzo często wieczornica taka kończyła się pochodem, w trakcie którego wszyscy uczestnicy spotkania odśpiewywali nad godłem i flagą Polski *Rotę Marii Konopnickiej* (ADW, AGJDług a, sygn. 52).

POMOC DLA NIEZAMOŻNYCH UCZNIÓW

W okresie 20-lecia międzywojennego w gimnazjum realizowano też pomoc dla niezamożnych uczniów. We wrześniu 1918 roku utworzono komisję aprowizacyjną – krótkotrwałą formę wsparcia. Jej zadaniem było zniwelowanie skutków I wojny światowej odczuwanych wśród społeczności nauczycieli i wychowanków placówki. Przedstawiciele komisji dostarczali potrzebującym

podstawowe produkty spożywcze (cukier i herbatę) oraz opał, węgiel i drzewo (APB, KOSzP sygn. 6/456/5).

Na stałe w placówce funkcjonowała pomoc koleżeńska, w ramach której ustanowiono fundusz zbierany ze składek uczniowskich w poszczególnych klasach oraz innych datków zewnętrznych, a także dochodów z odczytów, popisów i wystąpień. W ten sposób zgromadzone pieniądze pozwoliły na stworzenie kasy zapomogowo-pożyczkowej dla biednych uczniów, a wydatkowane były na: ubrania dla potrzebujących wychowanków, tanią kuchnię, książki do sklepiku, dofinansowanie wycieczek, zakup pomocy szkolnych i materiałów papierniczych oraz doposażenie kółek szkolnych. W taniej kuchni ubodzy uczniowie otrzymywali w okresie zimowym darmowe drugie śniadanie złożone z: herbaty lub żuru oraz bułki. Z bezpłatnej oferty kuchni korzystało w każdym roku szkolnym ok. 30 podopiecznych (ADW, AGJDług b, sygn. 52; ADW, AGJDług d, sygn. 52).

Na przełomie lat 1917/1918 założono Koło Wpisów, które gromadziło środki wpłacane przez prywatnych darczyńców, przede wszystkim związanych z środowiskiem kościelnym, ale również przez Towarzystwo Akcyjne fabryki zapalek i Radę Narodową w Poznaniu. Pieniądze przeznaczano na dofinansowanie wszelkich form funkcjonowania wychowanków w gimnazjum (ADW, AGJDług d, sygn. 52, s. 53).

WYCIECZKI SZKOLNE

Jeden z ważnych punktów w życiu uczniowskiej społeczności szkolnej stanowiła organizacja i uczestnictwo w edukacyjnych wyprawach historyczno-krajoznawczych. Wycieczki miejscowe odbywały się popołudniami i polegały na zwiedzaniu muzeów włocławskich i innych instytucji. Wycieczki pozamiejskie zaś planowano na wigilię świąt albo w samo święto, po nabożeństwie, na cały dzień. W pierwszych trzech latach istnienia placówki dyrektor szkoły realizował tego typu przedsięwzięcia bardzo często, gdyż dawało to możliwość ochronienia uczniów m.in. *przed zgubnym wpływem kinematografii albo bezcelowego włóczenia się po ulicach miejskich* (ADW, AGJDług b, sygn. 52, s. 44). Kierunki zwiedzania nakreślane były przez rodziców wychowanków oraz lekarza, w trakcie cyklicznych konferencji szkolnych. Z młodzieżą zatem wybierano się przede wszystkim w takie miejsca, jak: Zarzeczewo, Las Szpetalski, Jezioro Wikaryjskie, Górny Szpetal, Łuba, za Wisłę, Brześć Kujawski, Nieszawa, Ciechocinek, Chełmica, Brzeziny, Warszawa (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 55–57). W wyprawach tych uczestniczyło od 80 do 200 uczniów i około trzech do pięciu wykładowców. Wycieczki starano się w miarę możliwości dokumentować na fotografiach. Do miejsc znajdujących się w niewielkiej odległości organizowano piesze defilady, ze sztandarem i werblami na czele. Od końca 1919 roku wychowankom towarzyszyła nowo utworzona orkiestra dęta. Wymarsze zamiejskie skupiały się przede wszystkim na zabawach

leśnych i sportowych. Uczniowie jeździli konno, pływali łodziami i łowili ryby (ADW, AGJDług c, sygn. 52, s. 44–49).

Nie brakowało także okazji do zwiedzania okolicznych świątyń, w których modlono się i śpiewano hymn chadecji *My chcemy Boga* oraz *Rotę*. W trakcie wypraw turystycznych poznawano historię okolicznych miejscowości podczas wykładów tematycznych lokalnych działaczy pedagogicznych, księży i historyków. Młodzież szkolna uczestniczyła też w przedstawieniach teatralnych, zwiedzała Zamek Królewski i Łazienki, a podczas wypraw miejskich odwiedzano Muzeum Diecezjalne we Włocławku, Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, klasztor o.o. Reformatów i siedzibę Związku Katolickiej Młodzieży Pracującej *Spójnia* (ADW, AGJDług a, sygn. 52).

WNIOSKI

W 20-leciu międzywojennym w diecezji włocławskiej Gimnazjum im. ks. J. Długosza we Włocławku było jedną z najlepszych szkół prywatnych, kształcących na prawach państwowych. Stanowiło także ważny ośrodek w procesie odbudowy szkolnictwa polskiego po I wojnie światowej oraz rozwoju idei wychowania w duchu chrześcijańskim i patriotycznym. Gimnazjum przez polskie władze oświatowe oraz społeczeństwo było uznawane za placówkę o wysokim poziomie nauczania i wartościowych kierunkach wychowawczych. Dzieje szkoły na stałe wpisały się do historii szkolnictwa katolickiego w Polsce oraz oświaty w diecezji włocławskiej, w tym miasta Włocławka.

W kolejnych latach będą podejmowane dalsze prace badawcze w celu poszerzenia materiału źródłowego oraz zakresu informacji o dziejach gimnazjum w latach 1945–1949. Dociekania naukowe powinny zostać pogłębione o materiały archiwalne stanowiące *luzy w teczkach* zespołów poszczególnych instytucji diecezjalnych zarchiwizowanych w Archiwum Diecezji Włocławskiej oraz zespoły akt szkolnych i okręgów kuratorskich w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, a także Archiwum Państwowego we Włocławku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW), Zespół: Akta Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza (AGJDług), sygn. 6, Statut Liceum z lat 1945–1949.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW), Zespół: Akta Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza (AGJDług), sygn. 8, Księga Pamiątkowa poświęcona kaplicy im. ks. Jana Długosza w dniu 11 kwietnia 1948 roku.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW), Zespół: Akta Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza (AGJDług), sygn. 13, Protokoły zebrań „Koła Wychowawców” Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku z lat 1923–1933.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW), Zespół: Akta Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza (AGJDług), sygn. 52: (a) Materiały do dziejów Liceum i Szkoły Powszechnej im. ks. Jana Długosza we Włocławku w latach 1945–1949 zebrane przez Romana Kadzińskiego; (b) Rocznik 1919 Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku; (c) Rocznik 1927 Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku; (d) Rocznik 1933. Zakład Naukowo-Wychowawczy z Internatem. Męska 6-klasowa Szkoła Powszechna i Gimnazjum męskie im. ks. Jana Długosza we Włocławku.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (KOSzP), sygn. 3230/261, Sprawozdanie finansowe za lata 1916–1922.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (KOSzP), sygn. 3230/387, Sprawozdanie finansowe za lata 1937–1939.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (KOSzP), sygn. 3230/646, Sprawozdanie finansowe za lata 1937–1939.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (KOSzP), sygn. 6/456/5, Wizytacje Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza we Włocławku w latach 1920–1939.

Źródła drukowane:

(1938), *Zakład im. K. J. Długosza we Włocławku. Sprawozdania w XXII rocznicę*, Włocławek: nakład własny.

Opracowania:

Frątczak W. (1999), *Włocławskie środowisko kościelne w latach 1793–1918*, w: J. Staszewski (red.), *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1, Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Gruszczyńska M. (2001), *Organizacja władz miejskich Włocławka w latach 1793–1914*, w: J. Staszewski (red.), *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 2, Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Mietz A. i in. (1995), *Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza we Włocławku 1916–1949*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.

Morawski M. (1933), *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek: Czcionkami Drukarni Diecezjalnej.

Ryszewski B. (1997), *Problem zespołowości w archiwistyce i praktyce archiwów*, „Komputeryzacja archiwów” t. 3.

Rev. Jan Długosz lower secondary school in Włocławek (1916–1939) – selected aspects of its activity

Summary

Aim: The aim of the article is to present selected aspects of the functioning of Rev. Jan Długosz Lower Secondary School in Włocławek in the years 1916–1939. Particular attention was paid to the characteristics of institutional changes, the working staff and the student community, as well as basic educational activities, including the specificity of the institution's cooperation with parents and guardians.

Methods: The method of analysis of historical sources and documents was used to develop the issues presented in the article.

Results: Establishment of Rev. Jan Długosz Lower Secondary School in Włocławek depended on the Russian authorities – in the first half of the 20th century and the German authorities – during the First World War. After Poland regained its independence, Włocławek and the diocese of Kuyavian-Kalisz found themselves within the borders of Poland, so the development of the school, between 1918–1939, was associated with the formation of the Polish education system. From 1923, the Lower Secondary School was a private institution which was controlled by the Polish System of education with a humanistic profile. In 1933, as a result of the Jędrzejewicz reform, the school was divided into three units: Rev. Jan Długosz; Rev. Jan Długosz Private Male Lower Secondary School; Rev. Jan Długosz Private High School, it was functioning in this shape until the Second World War.

The school was characterized by specific and professional teaching staff and student community, including student organizations, as well as religious, family life and patriotic upbringing.

Conclusions: Rev. Jan Długosz Lower Secondary School in Włocławek is an example of a dynamically developing private Polish Catholic school in the interwar period, educating on state rights, constituting an important centre in the process of rebuilding Polish education and the development of Polish culture and Christian education after the First World War. The results of the research presented herein should be supplemented with an analysis of historical sources and documents from the period: 1945–1949, i.e. the period of the institution's functioning after the Second World War.

Keywords: confessional education, Włocławek diocese, Christian education, interwar years.